

УДК 94 (477.74-21): 378.4.011.32: 355.11 «1865/1920»

Олександр Музичко

**ВІД ШАБЛІ ДО КНИГИ: КОЗАКИ У СКЛАДІ ВИКЛАДАЧІВ
ТА СТУДЕНТІВ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Метою статті є дослідження місця представників козацького стану серед студентів та викладачів Одеського Новоросійського університету. Встановлено кількість та персональний склад студентів-козаків, їх походження з різних козацьких спільнот: українського та російського козацтва. Простежено долю найяскравіших особистостей.

Ключові слова: козаки, студенти, викладачі, Новоросійський університет, Одеса.

З'ясування впливу козаків на всі сфери життя України є помітним напрямком сучасної історіографії козацтва. Метою цієї статті є висвітлення майже недослідженого аспекту – викладання та навчання представників козацького стану та осіб козацького походження в одеському Новоросійському університеті (далі – НУ). Стимулюючим чинником у дослідженні цієї теми є не лише суто наукові завдання, але й той факт, що сучасні університети, зокрема, головний спадкоємець НУ – ОНУ імені І.І.Мечникова, є осередками дослідження козацтва, але водночас і плекають зв'язок з козацькими традиціями виховання і українською культурою загалом, що в значній мірі базується на козацькому міфі у націєтворчому сенсі цього поняття²⁰¹.

Першим теми нашої статті торкнувся у своїй знаній фундаментальній праці «Геродот Новоросійського університету» Олексій Маркевич. Але, попри свої козацькі коріння, він фактично відмовився від глибшого вивчення. Так само як і його колега, історик університету Св. Володимира М. Владимирський-Буданов²⁰², О. Маркевич зауважив, що згадує про козаків в НУ лише як частину селянського стану, у зв'язку з їх мало чисельністю. На підтвердження останньої тези, він все ж таки навів статистику навчання козаків: до 1 січня 1887 – 6 осіб, 1888 – 6 осіб, 1889 – 5, 1890 – 4²⁰³. У наведеному реєстрі випускників НУ, О. Маркевич навів прізвища випускників-козаків за перші 25 років існування закладу. Наступники О. Маркевича взагалі не торкались цього питання. До історіографії нашої теми дотичні біографічні праці, присвячені

²⁰¹ Харківських першокурсників посвятили в козаки (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 19.09.2014 р.), режим доступу: <http://pedpresa.com.ua/blog/107629-harkivskiyh-pershokursnykiv-posvyatyly-v-kozaky.html>

²⁰² Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира. Т. 1. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К., 1884. – С. 597.

²⁰³ Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета: историческая записка. Академические списки. – Одесса, 1890. – С. 676.

викладачам та студентам НУ козацького походження²⁰⁴. Джерельною базою пропонованої статті є передусім списки студентів НУ й особові справи з 45 фонду (Новоросійський університет) Державного архіву Одеської області.

Одеса була значною мірою заснована та розбудована українськими козаками. Однак на момент виникнення НУ українське козацтво втратило своє значення самостійного чинника історії та окремого соціального стану на півдні України. Якщо час до 1860-х років в Україні характеризують як пост козацьку добу, то другу половину XIX – початок XX ст. можна назвати без козацькою. Хоча це аж ніяк не значить зникнення козацьких традицій, історичної пам'яті про козаків, і, зрештою, козацьких нащадків навіть у такому «казані» як Одеса²⁰⁵. Одеса перетворилась до того ж на один з центрів наукового козакознавства, передусім завдяки функціонуванню НУ та Одеського товариства історії та старожитностей. Слід зазначити, що у місті у другій половині XIX – на початку XX ст. існували не лише сліди українського козацтва, але й російського, що, як відомо, продовжувало існувати в деяких районах Російської імперії як окремий стан та частина армії. Так, у жовтні 1899 р. розквартирований в Одесі 8 Донський козацький полк відсвяткував своє полкове свято за присутності командуючого Одеською військовою округою та одеського градоначальника²⁰⁶. У 1905-1907 рр. козацький міф у його російському варіанті використовували одеські чорносотенці, частина з яких могла справді мати козацьке (донське і т.п.) походження і бути до того ж пов'язана з НУ, хоча це питання потребує додаткового вивчення. Бойова дружина чорносотенців, так звана, «Біла гвардія» поділялась на шість сотен. Дружинниками керував наказний отаман, осавули, десятники, деякі з яких мали козацькі псевдоніми: Єрмак, Платов і т.п.

НУ був одним з нечисленних університетів, що існували у Російській імперії, і тому кооптував у себе представників не лише різних етнічних та соціальних груп, але й різних територій. Це зумовило представництво серед викладачів та студентів різних родів козацтва.

Першою групою серед героїв нашої статті є особи, далекі предки яких були козаками. На момент народження їхні батьки вже не значились козаками, як власне і вони самі на момент влаштування в НУ. Тому цих осіб можна метафорично окреслити як «посткозацьке»

²⁰⁴ Пономарев В.П. А.И. Погибко (1857-1939): Страницы жизни и творчества. – К., 1978. – 94 с.; Самодурова В.В. С.І. Іловайський // Професори Одеського (Новоросійського) університету. – Т. 2. – Одеса, 2005. – С. 488-490.

²⁰⁵ Данилов В.В. Из Запорожья в катакомбы // Исторический вестник. – 1913. – №6. – С.1011-1018; Не відмовимо собі у задоволенні нагадати принципово важливу тезу Л. Славина з його спогадів про Ю. Олешу: «Но, конечно, на Одессе при всей национальной пестроте ее лежал явственный украинский отпечаток. В крестьянском хлопце, в капитане дальнего плавания, в университетском профессоре вдруг проглядывал сохранившийся во всей чистоте тип запорожца из казацкой сечевой вольницы - весь этот сплав удали, юмора, силы, поэзии».

²⁰⁶ Праздник донцев // Одесские новости. – 1899. – 18 октября.

середовище, де козацька приналежність була лише частиною родинного переказу, хоча у деяких випадках цей факт вплинув на формування українського національного світогляду та діяльності.

Серед викладачів це передусім видатний історик, професор кафедри російської історії у 1880-1895 рр., дворянин, Олексій Іванович Маркевич, представник знаменитого роду (показово, що попри різноманітні зацікавлення, він дуже мало зробив для вивчення саме козацтва), син одного з засновників нової української літератури Левка Боровиковського, Олександр Львович Боровиковський – приват-доцент кафедри цивільного судочинства та судоустрою у 1887-1894 рр. Можливо, козацькі родові коріння мали юрист А.П. Пригара, хімік Ю.Ф. Клименко, історики І.М. Бондаренко, П.А. Іванов, М.Є. Слабченко, у джерелах позначені як сини міщан та військових.

Аналогічна ситуація з групою студентів. На першому місці серед них за значенням в історії згадаємо видатного мікробіолога, уродженця Одеси, випускника НУ 1880 р., Миколу Федоровича Гамалію. М. Гамалія залишив унікальні для нашої теми спогади, що засвідчують роль козацького чинника у становленні його світогляду²⁰⁷. На другому місці, безумовно слід поставити уродженця козачої станиці на Кубані, видатного громадського діяча Одеси та Кубані, дослідника Кубанського козацтва, Федіра Андрійовича Щербину (1849-1936)²⁰⁸. У 1874-1877 рр. він навчався на природничому відділенні фізмату НУ. Незважаючи на те, що у списках студентів НУ він вказаний як син священника, його рід був козацький, що власне, і найяскравіше серед всіх випускників НУ з козацьких родів, відбилось в його діяльності.

Серед значно менш відомих осіб, студентів НУ, у метриках вже не значаться як козаки, або сини козаків, а проте очевидно мали козацьке походження син штаб-офіцера Донської області Володимир Миколайович Петровський, дворяни Війська Донського Василь Петрович Самарін, Михайло Михайлович Горбатов, Павло Миколайович Павлов, Іван Іпполітович Суржин (всі вони народилися на Дону і там само отримали середню освіту) та син штаб-офіцера Терської області Андрій Петрович Архангельський, син штаб-офіцера Кубанської області Пантелеймон Федорович Ковалевський, син обер-офіцера Костянтин Федорович Голензовський, народжений у станиці Тихорецькій Кубанської області, дворянин Кубанської області Микола Миколайович Новоспаський та дворянин Кубанського козачого війська Антін Ксенофонович Кравченко.

У 1869-1873 рр. на історико-філологічному факультеті здобув освіту син унтер-цейхвахтера, обер-офіцера, Павло Андрійович Іскра, серед предків якого був гетьман П. Полуботок. П. Іскра

²⁰⁷ Гамалея Н.Ф. Воспоминания. – Т. 1. – М., 1947. – 228 с.

²⁰⁸ Бачинська О.А. Ф.А. Щербина // Одеські історики. – Вип. І. – Одеса, 2009. – С. 457-460.

привертає увагу не лише як один з найуспішніших в кар'єрному плані перших випускників НУ (директор Комерційного училища імператора Миколи I в Одесі, дійсний член Історико-філологічного товариства при НУ, автор кількох праць, про О. Пушкіна, І. Крилова, історії училища і навіть кантат²⁰⁹). Кандидатська робота П. Іскри була першою, і однією з нечисленних таких робіт в НУ, присвячених українському козацтву: «Борьба старого порядка управления в Малороссии с возрастающим влиянием Москвы от 1657 до 1668 гг.» (1873)²¹⁰. Джерелами роботи були універсали та «история Малороссии» М. Маркевича. Описуючи протиріччя між козаками та Московією, автор визнавав безчинства московітів, як передумову протидії козаків об'єднанню з Москвою. Він заперечив, що проти росіян виступали лише козаки, навівши численні скарги міщан. Втім, загалом автор писав у рамках проросійської концепції, що у всьому винуватила Польщу, а Виговського та ін. розглядала як зрадників.

Можливо, козацькі коріння мав уродженець станиці Уманської Кубанської області Володимир Кононович Фоменко (іноді він фігурує у джерелах як Хоменко), який провчився в НУ лише один семестр 1908 р. на історико-філологічному факультеті, хоча на момент своєї одеської епопеї він фігурує вже як священик²¹¹. У суспільному житті Одеси він фігурує недовго наприкінці першого – на початку другого десятиліття ХХ ст. передусім як член українських товариств. У 1909 р. разом зі М. Слабченко та А. Ніковським він ініціював створення у «Просвіті» систематичних курсів з різних галузей українознавства. У згаданому листі він зізнавався, що «щиро «закоханий» в одеську «Просвіту». Очевидно, що слово було узятو в лапки лише з огляду на його метафоричність у використанні щодо установи. В якості члена ради «Української хати» у 1911 р. він єдиний раз виступив в якості доповідача про творчість І. Котляревського.

В. Фоменко був головним поширювачем в Одесі газети «Рада». У листах до видавця газети Є. Чикаленка В. Фоменко наводив імена та прізвища одеських передплатників «Ради» (Чепурківська, Шульгин, Буряченко, Діонісій Ємельянович Бенедюк, Тимченко, Бродницька, Павло Філонович Стеценко, В. Громашевський, В.К. Ботвиновський, В.В. Вербілов, Савчинський, Новодворський, І.І. Кушко, А.П. Андрієвський, С.П. Андрієвський, Грібов, Г.К. Подуненко (Вегетаріанська столова), Матієнко, Савченко-Бельський, Л.А. Безпалько, Моренець, Шульга, Білогриць-Котляревський,

²⁰⁹ Чествование памяти А.С. Пушкина в Одесском коммерческом училище 2-го февраля 1887 года: Речь инспектора П.А. Искры и стихотворения, произнес. Учениками. – Одесса, 1887. – 56 с.; Исторический очерк Одесского коммерческого училища. 1862-1887 г.: сост. по поруч. попеч. совета П.А. Искра. – Одесса, 1887. – 196 с.; Искра П.А. Иван Андреевич Крылов: речь, произнес. на акте в Одес. коммерч. уч-ще. – Одесса, 1895. – 23 с.; Кантата в день 25-летней служебной и педагогической деятельности Федора Ивановича Леонтовича 27-го июля 1886 г. Для смешан. хора и ф.-п./Слова Павла Андреевича Искры. – 5 с.

²¹⁰ ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 492. – 110 арк.

²¹¹ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 13773.

Григорович), повідомляв про успіхи та труднощі у передплаті та продажі газети²¹². М. Комаров надавав гроші на видання провідних українських часописів Львову та Києва, зокрема, у листах до редакції «Ради» у 1910 р. повідомляв про те, що в Одесі зібрали до 400 рублів на Раду²¹³.

За спостереженнями В. Фоменка, газета краще розповсюджувалась в роздрібній торгівлі. Після наради В. Фоменка, В. Громашевського та І. Бондаренка та ще кількох українців було вирішено аби газета продавалась по кіосках. Активісти знайшли шість кіосків на кращих вулицях та домовились з кіоскерами²¹⁴. Завдяки особистим діям В. Фоменка зголосились продавати «Раду» кіоскери на розі вулиць Прохорівської та М'ясоїдівської та на розі Прохорівської та Степової. Показово, що В. Фоменко просив Є. Чикаленка надсилати додаткові примірники, адже попередньої кількості вже не вистачало. У 1910 р. В. Фоменко мав власну книгарню у будинку № 6 на розі Херсонської вулиці. Книгарня спеціалізувалася на поширенні видань мовою есперанто. Тому вона набула цікавої назви «Українська книгарня Есперанто». Її адресою в тому ж 1910 р. в документах зазначено будинок на вулиці Ніжинській, 53. Не зовсім ясно, чи була ця книгарня перенесена з Херсонської, чи це була ще одна книгарня. Схиляємось до другого варіанту. У 1912 р. тут вже розмістилась книгарня «Просвіта». Проте заради торгівлі українськими виданнями В. Фоменко видалив з вивіски згадку про есперанто²¹⁵. У 1910 р. В. Фоменко організував на одеській сільсько-господарчій та промисловій виставці виставку української періодичної преси у власному кіоску. В оголошенні у газеті «Рада» В. Фоменко просив надіслати йому не лише примірники сучасних видань, але й вже припинених, «задля репрезентації нашого культурного руху з історичного боку»²¹⁶.

Спробою поширити видавничий українських рух була ініціатива В. Фоменка заснувати в Одесі «Благодійне товариство видання та поширення релігійно-моральних та просвітницьких книг українською мовою», з яким він звернувся до влади. Товариство прагнуло «прийти на допомогу релігійно-моральному та духовному розвитку Українського народу», видавати, купувати та поширювати дешеві та доступні за мовою та викладом книги і журнали релігійно-морального та просвітницького змісту. Проект статуту товариства зазнав цензурних правок, найбільш суттєвою з яких є виправлення в розділі про мету товариства слів «Українського народу» на «населення Російської імперії»²¹⁷. У 1909 р. В. Фоменко надіслав до Виділу

²¹² Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далы – ІР НБУВ). – Ф. І. – Спр. 43303-43314.

²¹³ ІР НБУВ. – Ф. 44. – Спр. 464.

²¹⁴ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 43314. – Арк. 1-2.

²¹⁵ Відділ рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки імені М.Горького. – Ф. 28. – К. 10. – Арк. 855.

²¹⁶ Рада. – 1910. – 4 серпня.

²¹⁷ ІР НБУВ. – Ф. 182. – Оп. 1. – Спр. 272.

(правління) Одеської «Просвіти» лист з штампом у лівому верхньому куті «Видавництво релігійно-духовних книжок «Промінь»²¹⁸. Напевно, саме таку назву зрештою отримало товариство.

Позаяк у списках студентів НУ траплялися випадки, коли соціальне походження певної особи позначалося по різному, наприклад, то син обер-офіцера, дворянина чи козака, можливо, що і в даних випадках деякі особи в інших документах фігурували як козаки, але цих документів ми не знаємо.

Головним чином, нас цікавить друга категорія чи група осіб, ті, у біографії яких чітко промальовується козацький слід, тобто особи козацького походження, або й, власне, козаки.

Серед викладачів НУ знаємо лише один такий випадок. 8 червня 1861 року у Харцизькій слободі Міцької округи Області Війська Донського народився у родині козака Сергій Іванович Іловайський. У 1887–1907 рр. він викладав на посаді приват-доцента та екстраординарного професора кафедри фінансового права в НУ. Автор низки важливих праць – підручника з фінансового права, історії Російського товариства пароплавства та торгівлі²¹⁹. Був мировим суддею, гласним Одеської міської думи. Один з сучасників атестував його як консерватора, що, втім, цурався реакційних тенденцій, людиноненависництва та нетерпимості. Інший сучасник додавав, що С. Іловайський «не был реакционером, а консерватором в европейском значении этого слова: он боялся быстрых перемен, т.к. они могут нарушить благосостояние и спокойствие многих лиц и правильность прогресса»²²⁰. Навіть на тлі як правило різнобічно обдарованої та зацікавленої професури, постать С. Іловайського вирізняється: він був затятий мисливець та альпініст, один з лідерів Кримського гірського клубу, що діяв в Одесі. Є велика спокуса прямо пов'язати таке відважне заняття як альпінізм з соціальним походженням професора, адже козацтво у всі часи асоціювалося передусім з відвагою.

Значно більше в НУ навчалось студентів козацького походження. Першим був син Кубанського козака Василь Мерошник, що поступив на юридичний факультет у вересні 1868 р.²²¹. Він був першим стипендіатом Кубанського козачого війська. У 1870-х роках на математичне відділення фізмату поступили Петро Кундіус та Митрофан Ленчик (обидва – випускники Полтавської семінарії), на природниче відділення того ж факультету – Опанас Погібко. Всі троє були синами козаків Полтавської губернії. У ті ж роки обидва студенти юридичного факультету Іван Орленко та Григорій

²¹⁸ ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 285. – Арк. 82.

²¹⁹ Хохуляк В. Зміст та призначення науки фінансового права у працях С.І. Іловайського // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 23-27.

²²⁰ Одесские новости. – 1907. – 14 апреля; Батюшков А. Несколько слов о С.И. Иловайском // Одесские новости. – 1907. – 19 апреля.

²²¹ Список студентов и построенных слушателей Императорского Новороссийского университета за 1868-1869 учебный год. – Одесса, 1869. – С. 42.

Сердюков були теж представниками лівобережного козацтва – синами козаків відповідно з Глухова та з Харкова.

У 1880-х роках поступили на юрфак син кубанського козака Іван Березуцький, син козака Павло Іванович Поляков (1866 р.н., Бесарабська губ.). Син донського козака Олександр Маркіянович Попов (1867 р.н., станиця Распопінська Усть-Медведська гімназія) був студентом математичного відділення фізмату. Три сини козаків лівобережного козацтва, Чернігівської губернії навчалися на юрфаці: Федір Михайлович Бондаренко (1864 р.н., Ніжинська гімназія), Тимофій Захарович Чепурний (1868 р.н., село Покошич Чернігівської губ., Ніжинська гімназія) та Костянтин Іванович Слідюк (1866 р.н., Чернігівська губ., Лубенська гімназія). Сини козаків Полтавської губернії Георгій Іванович Петренко (1869 р.н., Оробієвка Полтавської губернії, Прилуцька гімназія) та Леонтій Хоменко поступили на відділення природничих наук фізмату.

У 1890-х роках на природниче відділення фізмату поступили козаки Кубанської області Василь Осипович Бондаренко (1870 р.н., станиця Новопокровська Кубанської обл., Феодосійська гімназія) та Олексій Герасимович Мамонов (1878 р.н., станиця Терновська Кубанської обл., Павлоградська гімназія), козак Донської області Василь Вікентьович Черевков (1874 р.н., Новочеркаськ, Новочеркаська гімназія) та син козака Дмитро Іванович Дейнека (1875 р.н., село Диканька, Полтавської губ., Полтавська гімназія).

Юрфак за місце навчання в останнє десятиріччя ХХ ст. обрали син козака Яків Кириков Ващенко (1871 р.н., село Харсик Лохвицького повіту, Полтавської губ., Прилуцька гімназія), син військового старшини Кубанського козачого війська Павло Іванович Курганський (1877 р.н., станиця Новодерев'янівська Кубанської обл., Катеринодарська гімназія) та син обер-офіцера Кубанського козачого війська Георгій Миколайович Мова (1874 р.н., Санкт-Петербург, Катеринодарська гімназія).

Перші 10 років ХХ ст. були позначені відкриттям в НУ четвертого, найбільшого за кількістю студентів, факультету – медичного, що призвело до збільшення кількості студентів козацького походження в НУ. Загалом кількість студентів в НУ в цей час зросла.

Найменший, історико-філологічний факультет, обрали за місце навчання син осавула Кубанського козацького війська Петро Лукич Шевченко (1884 р.н., Старополь, Ставропільська гімназія), козак Полтавської губернії Андрій Симеонович Орленко (1887 р.н., м. Глинськ, Вознесенська гімн.), два кубанських козаки, брати Володимир Корнілович Юшко (1886 р.н., Катеринодар, Катеринодарська гімназія) та Микола Корнілійович Юшко козак (1884, Катеринодар).

На природниче відділення фізмату поступили чотири козаки: кубанці, син відставного осавула Кубанського козачого війська Георгій Федорович Васильєв (1878 р.н., станиця Ново-Марівське, Новоросійська гімназія), Косьма Данилович Усатов (1881 р.н., станиця Анапа Кубанської обл., Новоросійська гімназія), донські – Георгій Олександрович Парамонов (1885 р.н., станиця Нижне-Чирська Донської області, гімназія Ростова на Дону), Володимир Андрійович Соколов (1884 р.н., Новочеркаськ, Новочеркаська гімназія), український козак Михайло Львович Беліченко (1883 р.н., місто Келеберда Кременчузького повіту, Херсонська гімназія), терський – Федір Якович Сьомін (1884 р.н., станиця Георгіївська Терської області, Ставропільська гімназія).

На математичне відділення того ж факультету поступили терський козак Микола Нестерович Ятлов (1882 р.н., станиця Прохладна Моздокського повіту Терської області, Владикавказька гімназія), лівобережний козак Павло Іванович Касяненко (1880 р.н., село Іваньково, Переяславського повіту Полтавської губ., Черкаська гімназія), син українського козака Іван Васильович Гречук (1882 р.н., м.н. село Покрово-Богачка, Хорольського повіту Полтавської губ., Феодосійська гімназія), донські козаки Олексій Олександрович Улянов (1883 р.н., місто Замостя, Новочеркаська гімназія), Микола Миколайович Байгушев, який раніше навчався на юрфаці (1888 р.н., станиця Акгайськ, область Війська Донського, Одеська 5 гімн.), кубанські козаки Микола Софронович Голуб (1886 р.н., станиця Гіалінська Кубанської області, Катеринодарська гімназія), Григорій Трохимович Чорний (1889 р.н., Катеринодар Кубанської обл., Кубанське Олександрівське реальне училище), Семен Федорович Назаров (1880 р.н., Анапа Кубанської області, Катеринодарська гімн.), Василь Васильович Римаревич-Альтманський (1889 р.н., Катеринодар Кубанської області, Кубанське Олександрівське реальне училище).

Низка осіб обрали найпопулярніших факультет на зламі століть – юридичний. Кубанські козаки Олексій Олексійович Арафаїлов (1880 р.н., Кутаїсі, Кутаїська гімназія), Василь Прохорович Строкач (козак ст. Чорноморської, Катеринодарського відділення Кубанської області, 1881 р.н., ст. Тегнинська Кубанської області, Ставропільська гімназія), Діодор Іоакимович Бондаренко (1890 р.н., станиця Лабинська Кубанської обл., Ставропільська гімназія). Донські – Платонов Володимир Федосійович (1882 р.н., станиця Катерининська, Новочеркаська гімназія), під'осавул Віктор Михайлович Разумов (1882 р.н., хутір Поздняков Бакланівської станиці, Область Війська Донського, свідоцтво зрілості Кам'янець-Подільської гімназії), Петро Олексійович Шевченко (1887 р.н., селище Попушой Бесарабської. губ.). Волзькі – Микола Васильович Ляхов (1877 р.н., Астраханська губ.), Микола Васильович Захаров (1880 р.н., місто Камишин Саратовської губернії). Терський козак Василь Васильович Чугай (1881 р.н., станиця

Сунженська, Володимирська губернія, Ставропільська гімназія). Українські козаки – Володимир Петрович Скачко (1882 р.н., село Олександрівка Херсонської губернії, Одеська 2 гімназія), Дмитро Павлович Безсмертний (1887 р.н., Одеса, Одеська 5 гімназія), Лаврентій Степанович Масенко (1884 р.н. Одеса, Одеська 2 гімн.) та син козака Володимир Львович Беліченко (1887 р.н., Херсон).

Зрештою, серед перших студентів медфаку бачимо козаків Павла Феодосійовича Комліченка (1880 р.н., село Полузере Полтавської губ., Одеська 3 гімн.)²²², Івана Опанасовича Гриненка (козак міста Ніжина, 1882 р.н., Ніжин, Ніжинська гімназія Безбородька), Георгій Миколайович Первак (1888 р.н., село Пески Полтавської губ., Катеринославської губ.) та сина козака Миколу Порфірійовича Вострикова (1889 р.н., селище Нова Прага, Херсонської губ., Єлісаветградська гімназія).

До кубанських козаків належали Олександр Михайлович Синельников (1880 р.н., станиця Засовська Кубанської області, Ставропільська гімназія), Василь Данилович Усатов (1884 р.н., станиця Анапа Кубанської області, Новоросійська гімназія), Дмитро Дмитрович Асєєв (1885 р.н., станиця Ладозька Кубанської області, Ставропільська гімназія), Ілля Олексійович Янтаров (1877 р.н., станиця Кавказька Кубанської обл., Ставропільська гімн.), Іван Володимирович Данілов (1887 р.н., станиця Тенгінська Кубанської обл., Новоросійська гімн.), Олександр Іванович Канівецький (1886 р.н., Катеринодар), Євген Федорович Назаров (1886 р.н., Анапа Кубанської області, Катеринодарська гімн.), Андрій Дмитрович Непокупний (1884 р.н., станиця Петровська Кубанської обл., Катеринодарська гімн.) та син козака Осип Васильович Репніков (1887 р.н., станиця Расшеватська Кубанської обл., Ставропільська гімн.). Михало Іванович Калінін належав до донського козацтва (1881 р.н., хутір Ореховський Донської обл., Донська духовна семінарія), Сергій Павлович Гортинський був козаком станиці Шелковської Терської області (1882 р.н., Рязань, Владикавказька гімн.). До зовсім вже далекого від Одеси Забайкальського козачого війська належав Сергій Андрійович Секісов (1875 р.н., Красноярськ, Благовіщенська гімназія)²²³.

Останніми козаками-студентами НУ стали у другому десятилітті ХХ ст. (тобто до закриття НУ у 1920 р.) студенти історико-філологічного факультету (до цього встиг провчитися рік на юрфаці) син козака Кубанської області Олександр Семенович Сушков (1884 р.н., Катеринодар)²²⁴, козак Микола Опанасович Скидан (1886 р.н., с. Уманське Кубанської обл., Катеринодарська гімн., вчився до того на медфаці), козак Григорій Васильович Омельченко (1884 р.н., ст. Іванівська Кубанської обл., Катеринодарська гімназія), студент

²²² ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 6519.

²²³ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 11820.

²²⁴ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 12727.

математичного відділення фізмату Володимир Гнатович Салімовський, син козака Полтавської губернії (1890 р.н., Одеса, 2 гімназія), син козака Олексій Данилович Усатов (1890 р.н., ст. Анапська Кубанської обл.). Найбільше привабив медфак: двох козаків Андрія Митрофановича Кекало (1881 р.н., хутір Подол Полтавської губ., Катеринославська гімн.), Олександра Гавриловича Сіськова (1891 р.н., м. Злинка Єлісаветградського повіту Херсонської губ.). Синами козаків були студенти медфаку Даміан Миколайович Краснянський (1890 р.н., селище Большая Лога, Область Війська Донського, Луганська гімназія), Петро Андрійович Махначев (1889 р.н., Тбілісі, Тбіліська гімназія), Лев Іванович Паліївець (1890 р.н., село Бреусівка Полтавської губ., Маріупільська Олександрівська гімназія), Федір Родіонович Петров (1891 р.н., селище Вознесенськ, Приамурське генерал-губернаторство, Хабаровське реальне училище).

Таким чином, нами зафіксовано 80 осіб серед студентів НУ козацького походження. З них 49 у вступних документах вказані як козаки, 31 як сини козаків. У частині випадків могло мати місце змішання понять походження та реального статусу. Але щодо російського козацтва здебільшого мались на увазі реально діючий статус, військова і, ширше, професійна, соціальна повинність та приналежність. Для НУ та інших університетів було не дивиною навчання в ньому реально практикуючих представників професій, наприклад, священиків. Так, освіту в НУ отримали в різні роки ієромонах Паїсій Пастирев (кандидат богослов'я Казанської Духовної Академії, студент НУ у 1900 – 1903 рр.), Ф. Деньга, С. Лежава. До своєї духовної освіти вони бажали долучити світську. Непоодинокими фактами, особливо у 1914-1920 рр., було навчання військових.

По факультетах козаки розподілилися таким чином: 7 – історико-філологічний; 27 – фізмат (з них 14 – природниче відділення, 13 – математичне); 24 – юрфак; 22 – медфак.

За родами козацьких військ згадані особи представляли майже всі різновиди: Українське, лівобережне (включно з переселенцями у Південну Україну) – 27; Кубанське – 31; Донське – 11; Терське – 4; Волзьке – 2; Забайкальське – 2. Приналежність трьох осіб не ясна, але схиляємося до думки, що уродженець Одеси А.С. Масенко та П.І. Поляков належали до українського козацтва, П.А. Махначев до Терського. Вочевидь, перші дві групи мали спільні, українські, коріння.

Безумовно, за всю історію НУ кількість студентів-козаків була незначною у загальній чисельності студентів, потрапляючи таким чином у останню категорію у всіх реєстрах «інші». Така тенденція була характерною і для інших університетів: у 1887-1890-х рр. серед 518 студентів медфаку Харківського університету було 2,3% козаків, менше тільки –

колоністів (0,8%). Перед козаками розташовувалися 4,6% селян²²⁵. Втім, очевидна річ, що вихідців з козацького стану було багато і серед дворян та селян.

Допомогою у навчанні деяким особам козацького походження була спеціальна стипендія Кубанського козацького війська. У 1869 – 1870 рр. цю стипендію отримували 4 особи. У 1884-1885 рр. цю стипендію отримав один студент у розмірі 300 рублів, у 1886 р. один студент у розмірі 420 рублів²²⁶. За перше 25-річчя існування НУ І. Орленко, М. Ленчик, П. Кундіус, О. Погібко, Г. Сердюков та І. Березуцький (саме у такому порядку) успішно завершили повний цикл навчання – п'ятеро скінчили зі статусом дійсного студента, а Г. Сердюков – кандидата. До того ж Г. Сердюков отримав срібну медаль за відгуком професора Ф.І. Леонтовича за твір присвячений історії землеволодіння у Київській Русі. Отже, перші п'ять випускників НУ з числа козаків відповідно у 1875, 1880, 1881, 1882 та 1883 роках були представники українського козацтва (шостий, І. Березуцький належав до кубанців, тобто теж, судячи за все, мав українське коріння), що є важливим символічним краєзнавчим фактом. І це не рахуючи випускника 1873 р. П. Іскри, приналежність якого до козаків, напевно, не була прямою.

Після періоду навчання в НУ частина осіб козацького походження посіли гідне місце у суспільній ієрархії. Нам відомо про те, що М. Ленчик працював вчителем Мелітопільського реального училища, П. Кундіус викладав у Ростові на Дону. І. Березуцький працював помічником секретаря у віськово-оружному суді Одеси. А. Орленко викладав російську мову та історію у Мелітополі та Одесі. М. Ятлов викладав у школах Бердянського повіту. В. Юшко викладав історію в Одеській гімназії А.К. Гінкулової та Н.К. Іліаді, був автором кількох робіт²²⁷. Ф.М. Бондаренко став чиновником у міському самоврядуванні Одеси, членом Одеської Української «Просвіти».

Проте найвидатнішими, при чому, що важливо, саме у науковому плані, студентами НУ у «дорослому» житті стали Опанас Іванович Погібко та Дмитро Іванович Дейнека. Щоправда, на відміну від першого, Д. Дейнека провчився в НУ недовго, завершивши освіту вже у Санкт-Петербурзькому університеті.

Випускник НУ О. Погібко (1857,15.5 – 1939,4.11, Тирасполь) став видатним вченим-агрономом, автором низки праць і, водночас, помітним представником українського національного руху в Одесі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. І це попри те, що кілька разів у житті його заарештовували та тримали під вартою. Був активним членом одеського Товариства сільського господарства, членом

²²⁵ Харківський університет – рідному місту. – Харків, 2004. – С. 49.

²²⁶ Маркевич А.И. 25-е императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890. – С. 676.

²²⁷ Юшко В.К. Венок героям: Сб. стихотворений. – Одесса, 1914. – 290 с.; Юшко В.К. Святой князь Владимир: (К девятисотлетию со дня его кончины): Ист. характеристика по летописям и житиям. – Одесса, 1915. – 32 с.

української громади часів Л. Смоленського, одеської «Просвіти» та Одеського Українського клубу²²⁸. В Одесі на 1910 р. він мешкав за адресою Зовнішня 4 (тепер – Мечникова). Доповідь О. Погібка на VI областному ентомологічному з'їзді в Одесі слухали І.І. Мечников та А.О. Ковалевський. Зауважимо, що вплив вченого виходив поза межі Півдня України та Молдови. Статті О. Погібка друкувалися у варненському болгарському часописі «Сеяч: Полумісячно земедельско списание за икономия, земеделие и скотовъдство. Орган на Земедельската дружина».

Д. Дейнека (1875, 6.10 – 1954, 4.9) здобув наукові ступені магістра та доктора зоології та порівняльної анатомії, читав лекції як приват-доцент та професор у Санкт-Петербурзькому університеті. У радянський період завідував кафедрою анатомії та гістології у Ленінградському університеті.

Отже, в НУ викладали та навчалися як особи, що мали козаків серед далеких предків, сини козаків та власне козаки. Деякі з них зробили відчутний внесок у науку та культуру. Сучасний стан дослідження не дозволяє твердити, що козаки в НУ утворювали окремі спільноти, чи факт козацького походження якимось чином прямо впливав на їх навчання, коло зацікавлень тощо. Дослідження у напрямку так званої «внутрішньої» історії чи мікроісторії мають стати пріоритетними у майбутньому. Впевнені також, що подальші дослідження розширять окреслене коло осіб, передусім завдяки виявленням нових джерел і стосовно передусім останнім двом десятиріччям існування НУ, особливо 1914-1920 рр.

(Фото до статті див. вкладку)

Oleksandr Muzychko

***From swords to book: Cossacks in the teachers and students
of the Novorosiys'k university***

The aim of the article is to study the place of representatives of the Cossack class students and teachers of the Odesa Novorossiys'k university. Established the number and composition of the students of the cossacks, their origin from different cossack communities: ukrainian and russian cossacks. Traced the fate of the outstanding personalities.

Novorosiys'k university was one of the universities that they were few in the Russian Empire. So he included the representatives not only of different ethnic and social groups, but also geographically diverse. This led to stay among teachers and students from different families Cossacks. In 1905-1907 years Cossack myth in its Russian version used Odesa Russian chauvinists, some of which could really be a Cossack (Don, etc.) origin and be besides associated with the University.

Cossack ancestors had professor Olexiy Markevitch, assistant professor Alexander Lev Borovikovsky. Son of Don Cossack was a law professor Sergei Plovajskij. Among the students of the ancestors of the Cossacks had a native of

²²⁸ Болдирев О.В. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX - початку XX ст. Одеса, 1994. – С. 92; Мисечко А. Український рух в Одесі наприкінці XIX - початку XX ст. – Одеса, 2006. – С. 36.

Odessa, a microbiologist, Mykola Fedorovych Gamalija. We recorded in the documents in the history of the Novorossiys'k university 80 people among students of origin of the Cossacks. Of these 49 documents on receipt of such themselves as Cossacks, 31 as the sons of the Cossacks. The first five of the Cossacks, who have completed university studies for the first 25 years of its existence were the origin of the Ukrainian Cossacks. The most successful career of the graduates of the Cossacks did Opanas Ivanovych Pogibko - agronomist and Dmitro Ivanovich Dejneka - professor of anatomy.

After a period of study persons Cossack origin to rank high in the social hierarchy. We know that M. Lenchyk worked as a secondary school teacher Melytopil, P. Kundius taught in Rostov on Don. I. Berezutski served as an Assistant Secretary in the military court Odesa. A. Orlenko taught russian language and history in Melitopol and Odesa. M. Yatlov taught in schools Berdyansk County. B. Jusko taught history at Odesa High School LK Hinkulovoyi and Iliadi, was the author of several works. F.M. Bondarenko became official in city government in Odesa, Odesa Ukrainian member of «Prosvita». For departments Cossacks as follows: 7 - History and Philology; 27 - of Physics (of which 14 - Natural compartment 13 - mathematics); 24 - law school; 22 - Medical Faculty. For families Cossack troops said persons representing almost all varieties: Ukrainian, left bank, Cossacks (including settlers in southern Ukraine) - 27; Kuban - 31; Don - 11; Terek - 4; Volga - 2; Trans-Baikal - 2. Being of three persons not clear, but inclined to believe that native Odessa L.S. Masenko and P.I. Polyakov were of Ukrainian Cossacks, P.A. Mahnachev to Terek. Obviously, the first two groups were common, Ukrainian roots. Help to train some people Cossack origin was a special scholarship Kuban Cossacks. In 1869 - 1870 years this scholarship received 4 people. In the years 1884-1885 this was one student scholarship of 300 rubles, in 1886, one student at a rate of 420 rubles.

The conclusion of the article. In Novorosiys'k university taught and learned people who have ancestors of the Cossacks, the sons of the Cossacks, Cossacks and proper. Some of them made contributions to science and culture. In the future, it is necessary to investigate how the Cossack origin affect learning, the creation of individual societies, social circle. Probably find more people of the Cossacks, who studied at the Novorosiys'k university, especially in 1914-1920, respectively.

Key words: Cossacks, students, teachers, Novorosiys'k university, Odesa

Олександр Муzychко

**От сабли к книге: казаки в составе преподавателей и студентов
Новороссийского университета**

Целью статьи является исследование места представителей казачьего сословия среди студентов и преподавателей одесского Новороссийского университета. Установлено количество и персональный состав студентов-казаков, их происхождение из разных казачьих сообществ: украинского и российского казачества. Прослежено судьбу ярких личностей.

Ключевые слова: казаки, студенты, преподаватели, Новороссийский университет, Одесса

Рецензент: Т.Г.Гончарук, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)